

L J E R K A P E R Č I
Poljoprivredna i veterinarska
škola »Arboretum Opeka«
Vinica

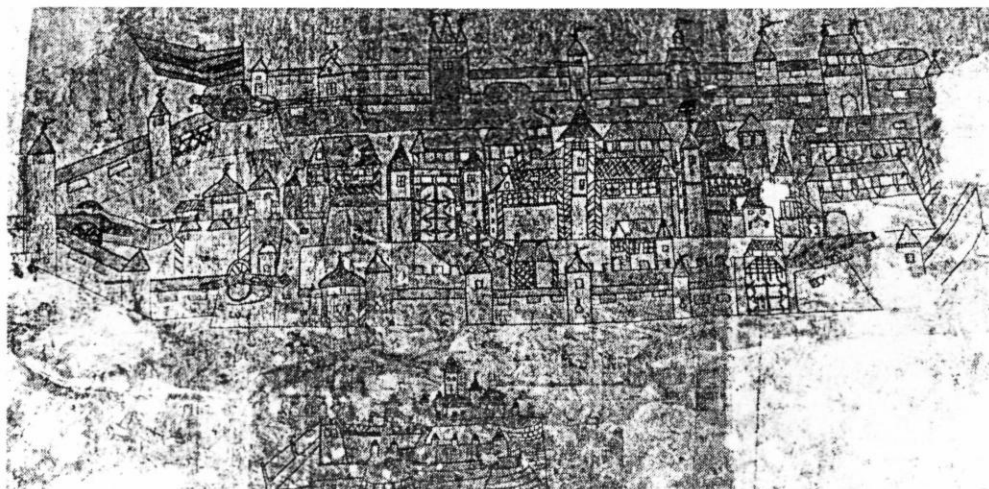
Z I D N A S L I K A U Z A P A D N O M K R I L U
V A R A Ž D I N S K E T V R Ţ A V E

DAS WANDBILD IM WESTLICHEN FLÜGEL DER ALTEN BURG IN VARAŽDIN

Aufgrund der Analyse der erhaltenen historischen Quellen ergibt sich die Deutung der Entdeckung eines Wandbildes in der alten varasdiner Burg im Jahre 1984.

Tijekom opsežnih radova od jeseni 1983. do ljeta 1989. godine provedeni su restauratorski i konzervatorski radovi na varaždinskoj feudalnoj utvrdi zvanj Stari grad. Do sada je o obnovi tog gotičko-renesansnog objekta objavljeno nekoliko kraćih pismenih radova. Autori su pisali o provedenim restauratorskim i konzervatorskim rješenjima i njihovoj kvaliteti.¹⁾ Usput su spomenuli i neka otkrića do kojih je došlo tijekom istraživanja. Jedno od njih je i veoma zanimljiva zidna slika u zapadnom krilu tvrđave.²⁾ Prilikom istraživanja u prostoriji na prvom katu pod slojevima bjelila nađena su dva likovna prikaza utvrđenog grada. Veći prikaz ugreben je u žbuku na visini od 1.90 m, a manji 1.60 m od sadašnjeg poda.³⁾ Plohe gornjeg crteža ispunjene su blijedim bojama, a donji je gotovo monokroman.⁴⁾ U prvom planu većeg prikaza nepoznati je crtač naslikao obrambene zidove utvrđenog grada s kruništima i kružnim kulama, te bastionima na kojima su topovi. Na desnoj strani su visoka ulazna vrata okovana željezom, a na lijevom krilu su mala vratašca za prolaz pješaka ili glasnika.⁵⁾ Nad njima visi okomita rešetka od drvenih stupaca za trenutno zatvaranje prolaza. U srednjem dijelu prikaza vidljiv je još jedan obrambeni zid do čijih glavnih okovanih vratiju vodi most s ogradom. Uz vrata su dvije četvrtaste kule. Desno od vratiju je trokatna kamena kula s visokim četvrtastim šiljatim krovom. Iza tih zidova su gradska kuća s veoma prepoznatljivim građevinskim dijelovima, prozorima sa šprljcima, crijepovima na krovovima, balustradama. U stražnjem planu crteža ponovo je prikazan vanjski obrambeni zid s natkrivenim kulama i bočnim bastionima s topovima.

Cijeli crtež nacrtan je s mnoštvom pojedinačnih detalja. Tu su pravilno raspoređena kruništa, drveni krovovi na vrhu zidova, ukrasne kugle na vrhovima krovovišta, brojne strijelnice. Posebnu pozornost crtač je dao slikanju topova na gradskim bastionima. Njih je nesrazmjerno preuveličao, a jednako tako posebno je istaknuo za-

Sl. 1. Zidna slika utvrđenog grada i pod njom skica manje utvrde u varaždinskoj tvrđi (iscrtani obrisi).

stavu uz top na stražnjem bastionu gradskih zidina. U detaljima topova, znakovima i oblicima utvrđenog grada nalazi se pohranjeni motiv neutvrđenog crtača i poruka o mogućem vremenu nastanka zidne slike.

U stručnoj literaturi poznat je niz zidnih slika i crteža, ali nam do sad nije poznat ni jedan primjer koji bi bio u izravnoj vezi s ovim varaždinskim.⁶⁾ Raspoloživa arhivska građa o pregradnji tvrđave prije polovice 16. stoljeća koju je poduzeo njen tadašnji vlasnik i kapetan za Štajersku Ivan Ungnad, te obilje podataka o naoružanju i posadama Slavonske granice čije je sjedište bilo u Varaždinu, dopuštaju pretpostavku da je crtač, koji je naslikao spomenuti utvrđeni grad, imao pred sobom stvarnu sliku grada u kojem se nalazio, a to je Varaždin.

Polazni skup činjenica za mišljenje da je na zidnoj slici najvjerojatnije prikaz Varaždina moguće je provjeriti na dva sačuvana plana grada iz 16. i 17. stoljeća. Prvi je u godini 1578. nacrtao D. Specklin⁷⁾ prema planu iz 1568. godine. Uočena odstupanja⁸⁾ koja su vjerojatno nastala zbog precrtavanja, bitno ne dovode u pitanje prikaz situacije na sjevernoj strani gdje se dotiču grad i tvrđava. Nasipi i opkopi između njih povezani su mostovima. Ima ih četiri. Unutar vlastitih bedema tvrđava je razgranati objekt s tri polukružne kule i unutarnjim dvorištima. Ispred tvrđe nastavlja se sjeverni bedem u smjeru istoka. Gradske su zidine zaštićene bedemom do kojeg se dolazi dugim mostom preko jarka. Bedem završava uz istočni gradski zid iza kule. Iza bedema i unutrašnjeg jarka mostom se dolazi do sjevernih gradskih vrata. Cijeli je grad utvrđen. Uz ugaone postoje u plaštu gradskog zida i polukružne kule. Od južnih se vrata mostom dolazi na vanjski rub obrambenog jarka.

Plan P. C. Donata⁹⁾ iz 1672. godine je vrlo značajan iz više razloga, te služi i za provjeru pojedinosti kod D. Specklina. Kako je Donato načinio plan novih bedema slobodnog kraljevskog grada i riješio ih tako da je predvidio da se isti trebaju podići u čitavoj dužini sjevernog gradskog zida, istovremeno je morao predvidjeti uklanjanje cijelog kompleksa feudalne tvrđe. Zato on tadašnju stvarnu situaciju oko tvrđe u tlocrtu crta točkastom linijom. Vidljivo je da su ti detalji postojećih bedema u njegovo doba svojom formom i razvedenošću tlocrta jednaki onima na Specklinovom planu obrambenog sustava iz 1568. godine.

Pojedinačnim se uspoređivanjem oblika sjevernog i zapadnog bedema varaždinske tvrđe vidi da se nisu promijenili tijekom sto godina. Obrisu su sjevernih bedema u oba autora identični. Zadržali su istu formu u svim pojedinostima. Prokop za proticanje vode smješten je na istom mjestu između vanjskog i unutrašnjeg sjevernog jarka. Tlocrt tvrđe kod Specklina ukazuje na razvedenost i postojanje više krila. Kod Donata je zabilježeno postojanje tvrđavskog krila na zapadnoj strani u produžetku prema jugu. Da su krila postojala, potvrđuju nedavni nalazi pojedinačnih iskopavanja. Otvaranjem sonde¹⁰⁾ u smjeru juga u produžetku spoja sadašnje zapadne i južne fasade tvrđe otkriveno je nekoliko tragova temelja porušenih zidova koji mogu biti upravo ostaci tih dijelova tvrđave sa Specklinovog i Donatovog plana.

Ostaci otvora za grede u visini sadašnjeg prvog kata s vanjske strane južne fasade restauriranog renesansnog wasserburga pokazuju da je feudalna tvrđa u smjeru juga bila građevinski složenija. Ovoj tvrdnji u prilog ide i činjenica da su se podizala vrata¹¹⁾ na kraju manjeg uzdužnog dvorišta koje je orijentirano u smjeru istok zapad. Koliko su dugo ona bila u upotrebi, nije moguće reći, kao ni vrijeme njihovog zadržavanja. Na Specklinovom su planu četiri mosta između bedema uokolo feudalne tvrđe, te još tri preko jarka za prijelaz do grada. Crtač¹²⁾ je mogao prikazati jedan od tih mostova, pa je lako moguće da je most s ogradom i dvojnim vratima ispred njega prikaz stvarne situacije koju je zabilježio Specklin na svome planu iz 1568. godine.¹³⁾

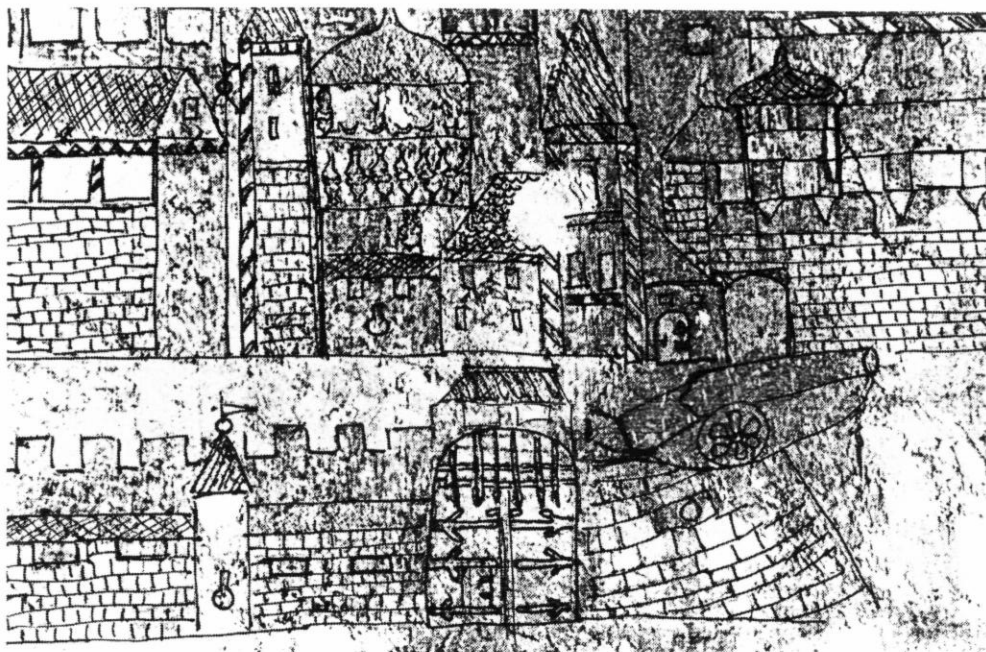
Neutvrđeni je crtač bilježio koliko važna toliko i upadljiva zdanja. Redao ih je jedne uz druge usmjeravajući pažnju na pojedinačne znakove grada. Ravna i prazna površina zida je mjesto prikazivanja crtačeve stvarne zbilje.

Uz izvedene zaključke prema Specklinu odnosno Donatu smatramo da je u pisanim dokumentima iz vremena gradnje gradskih zidina dovoljno činjenica koje idu u prilog mišljenju da se radi o varaždinskoj veduti.

Razmatrajući pojedinosti u prvom i trećem redu slike vide se gradske zidine koje su od kamena, a na vrhu imaju kruništa ili natkrivene hodnike. Na kulama i bastionima jasno se raspoznaju materijali: kamen, žbuka, drvene grede, šindra. U izvještajima voditelja građevinskih radova Pankracija Jagerspergera¹⁴⁾ za obavljene radove i utrošen novac tijekom tri godine navodi on opise pojedinačnih poslova. Za zidare, klesare, drvo, letve i vapno izdaje 111 forinti u 1516. godini. Slijedeće radove izradio je majstor klesar Michael: 32 klaftra kruništa, a načinjena je i nadstrešnica u dužini od 103 klaftra. U trećoj je 1518. godini sazidano 46 klaftri zida, izgrađeno je 42 klaftra zidnog hodnika. Spominje on i jedanaest stotina vozova kamena i visinu zida koja je negdje bila tri, a ponegdje četiri klaftra. Jagerspergerovo izvješće je pismeni dokaz o izgledu varaždinskih gradskih zidina iz drugog desetljeća 16. stoljeća.

Kako je povijest pregradnje same tvrđave u renesansi wasserburg temeljito obrađena¹⁵⁾ i zna se da je završena oko 1563. godine¹⁶⁾, moguće se vrijeme nastanka ove zidne slike, a i manje skice pod njom, stavlja u drugu polovicu 16. stoljeća. Iz brojnih je arhivalija štajerskih staleža iz 16. stoljeća poznat način organiziranja Slavonske granice. Oružje za posade na granici dopremalo se i pohranjivalo u Varaždinu. U sačuvanim inventarima oružja iz varaždinske oružarne iz druge polovice 16. stoljeća popisani su teški topovi prema vrstama.¹⁷⁾ Izdvajaju se falkaune¹⁸⁾ iz roda »schlange«, feldschlange, polukartaune i kartaune.

Teški topovi na lafetama postavljeni na isturenim bastionima utvrđenog grada dio su crtačeve svakodnevnosti zbilje. Prijeteće cijevi potpuni su prodor slike objektivne stvarnosti ratnika koji obitavaju iza tih zidina. Stoga tvorca zidne slike treba tražiti među članovima ondašnje posade varaždinske tvrđave. Traganje za osloncem u pojedinostima vodi k osobi. Crtač je sebe poistovjetio s topovskim cijevima, one su njegovo kôdirano ime. Crtačevi prividno nesputani snovi o nepobjedivosti u stvarnosti su pretvoreni u iskazivanje spremnosti da se odbiju neprijateljski nasrtaji i odoli njegovoj opsadi.

Sl. 2. Dio gradskih utvrda s vratima i podignutom rešetkom (iscrtani detalji).

Ide li se tragom prijenosa, crtač je pretvorio pojedinosti iz svoje zbilje u slikovne predodžbe herojskih simbola snage, moći nepobjedivosti. Vijoreća zastava¹⁹⁾ uz top je imaginarno poistovjećivanje vlastite želje za predstavljanje sebe kao pobjednika. Vrijeme u kojem je živio i posao kojim se bavio tražio je od njega da u dokolici potanko razmišlja o zakonima akcije.²⁰⁾ U vrijeme iščekivanja napada i osjećaja ugroženosti zbog blizine neprijatelja crtač je svoje samopouzdanje iskazivao crtanjem realističkog prikaza utvrđenog grada s isturenim topovskim cijevima na njegovim kamenim zidinama.

Tko je bio crtač utvrđenog grada na zidu varaždinske utvrde? Tko je mogao tako dobro zapažati obrise grada, okove na vratima, puškarnice, drvene ograde uz kruništa na vrhu zidina, oblike topova i njihovih postolja na platoima bastiona? Da bismo shvatili nastanak zidne slike,²¹⁾ ograničili smo se na arhivske izvore koji su pouzdani i iscrpni. U zapisnicima poglavarstva grada Varaždina iz druge polovice 16. stoljeća²²⁾ sačuvano je obilje podataka o utvrđivanju grada i njegovoj obrani,²³⁾ utvrđivanju granice²⁴⁾, o općoj situaciji kako je prosuđuju varaždinski građani.²⁵⁾ Među njima se spominju Christoforus condam Herman, bombardarius te Joannis condam Rodenstok similiter bombardarii,²⁶⁾ Martini Fabricii, archibusitae, Francisci literati, familiaris domini generalis capitanei Confinorum Sclavonicorum, Petar Puskadia.²⁷⁾

Vojna posada u tvrđavi varaždinskoj spominje se u više navrata. Govori se o običnim vojnicima plaćenicima,²⁸⁾ ali i o osobama na različitim vojnim funkcijama. To su Christophoro Klingenstein, magistro excubiarum Arcis Varasdiensis, Paulus literatus Lethniei, rationista Arcis Varasdiensis, Wolfgango Strogh, iurato assessori sedis iudicirriae bellicae, Philippo Trolliusch, magistri vigiliarum in Arce Varasdien-

si, Germanici, Augustin Unterfelsch iste funkcije, Jacobo Klingenstein, posebno opisan kao hrabri vojnik, i magistro excubiarum in Arce Varasdiensi, te Luca Doctor, militi stipendario in Arce Varasdiensi.²⁹⁾

Neočekivano otkriće iz 1984. godine dovelo nas je na trag oslikane prošlosti. Na zidu Starog grada vrlo je vjerojatno prikazana veduta Varaždina. U drugoj polovici 16. stoljeća crtač je uobličio svoj neposredni doživljaj utvrđenog i naoružanog renesansnog grada iscrtavajući njegove zidine, mostove, tornjeve i topove.

Nije moguće reći da li je među svim ovim spomenutim vojnim plaćenicima, stražarima, topnicima ili zapovjednicima iz zapisnika varaždinskog gradskog poglavarstva i osoba koja je izradila zidnu sliku. Ako prihvatimo misao da se crtač poistovjetio s topovskim cijevima, te da su one njegovo kôdirano ime, onda ga je uvjetno moguće nazvati Ivan Juraj Topnik ili Hans Georg Puxmaister.

SAŽETAK

Pišući o otkriću zidne slike u Starom gradu iz 1984. godine autorica analizira sačuvanu povijesnu građu o Slavonskoj granici iz 16. i 17. stoljeća i arhivske izvore o gradnji gradskih zidina na početku 16. stoljeća. Ona tumači prikaz utvrđenog grada, njegove dijelove i njihovo značenje. U radu su predstavljeni rezultati komparativne analize planova D. Specklina i P. C. Donata s prikazom zidne slike grada neutvrđenog crtača. Iznosi se vrlo vjerojatna mogućnost da je prikaz utvrđenog grada slika Varaždina na prijelazu 16. u 17. stoljeće.

Kako su u motivu utvrđenog grada sadržane mnoge pojedinosti vezane uz obranu i zaštitu Slavonske granice, analizira se mogući identitet crtača zidne slike. Iznosi se teza da je crtač zidne slike vjerojatno član vojne posade u varaždinskoj tvrđavi. Iz zapisnika poglavarstva grada Varaždina s kraja 16. stoljeća poznati su mnogi članovi posade iz tvrđave. Stoga se crtač zidne slike utvrđenog grada imenuje s dva moguća imena Ivan Juraj Topnik ili Hans Georg Puxmeister.

DAS WANDBILD IM WESTLICHEN FLÜGEL DER ALTEN BURG IN VARAŽDIN (Zusammenfassung)

Aufgrund der Analyse der erhaltenen historischen Quellen über die Slawonische Grenze im 16. und 17. Jahrhundert und der archivalischen Unterlagen über die Bauarbeiten an der varasdiener Stadtmauer Anfang des 16. Jahrhundert ergibt sich die Deutung der Entdeckung eines Wandbildes in der alten feudalen Burg im Jahre 1984. Man beschreibt das Wandbild das dem Inhalt nach eine ummauerte Stadt darstellt. Unter dem Bild sieht man noch eine eingeritzte Silhouette einiger Gebäude.

In der Arbeit werden die Resultate der komparativen Analyse zweier varasdiener Stadtpläne mit der Darstellung der ummauerten Stadt eines unbekanntes Zeichners dargestellt. Die Autorin trägt vor dass das Wandbild aus der alten Burg ein Bild der Stadt Varaždin um die Jahrhundertwende des 16. auf 17. Jahrhundert sein sollte. Da im Motiv der ummauerten Stadt viele Details der Verteidigung und des Schutze der Grenze erhalten sind, analysiert man die mögliche Identität des Zeichners des Wandbildes. Man stellt die These auf, dass es sich hier wahrscheinlich um ein Mitglied der Militärtruppe aus der varasdiener Burg handelt. Man könnte ihn also mit einem der zwei folgenden Namen nennen: Ivan Juraj Topnik oder Hans Georg Puxmeister.

L I T E R A T U R A I I Z V O R I

- CELLARIUM A. (1656.) *Architectura Militaris*, Amsterdam, editio secunda
- HEROUT, J. (1981.) *Staleti kolem nas*, Prag
- FUČIĆ, B. (1982.) *Glagoljski natpisi*, Zagreb
- EBNER, L. (1827.) *Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin*, Varaždin
- ERIKSON, E. H. (1974.) *Dimension of a New Identity*, New York
- ILIJANIĆ, M. (1961.) Prilog istraživanju renesansne pregradnje varaždinske tvrđe u 16. stoljeću, *Godišnjak GMV 1*, Varaždin
- ILIJANIĆ, M. (1963/4) Prilog historijskoj urbanističkoj dokumentaciji Varaždina od postanka do 16. stoljeća, *Peristil 6–7*, Zagreb
- ILIJANIĆ, M. (1981.) *Der Baumeister Dominico de Lalio und sein Kreis an der Windischen Grenze, Siedlung Macht und Wirtschaft*, Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag Graz
- KLEMM, M. (1981.) Prilog istraživanju oružja na Slavonskoj granici, *Godišnjak GMV 6*, Varaždin
- KLEMM, M. (1984.) Planovi i vedute Varaždina od 14. do 19. stoljeća, katalog, Varaždin
- KLEMM, M. (1990.) Nakon obnove varaždinske starogradske tvrđave, *Informatica museologica*, Zagreb
- MUMFORD, L. (1968.) *Grad u historiji*, Zagreb
- PERČI, LJ. (1986.) Popis građana Varaždina iz 1520. godine, u *Radovi JAZU 1*, Varaždin, 267.–276.
- PERČI, LJ. (1989.) Prilog poznavanju izgradnje varaždinskih gradskih utvrda u prvoj četvrtini 16. stoljeća, *Muzejski vjesnik 12*, Bjelovar
- PERČI, LJ. (1992.) Prilog poznavanju Specklinove knjige »Arhitektura utvrda /kako se u naše vrijeme mogu graditi/ u gradovima« iz 1608. godine, *Muzejski vjesnik 15*, Kutina
- SACIĆ, D. (1989.) Obnova Gradskog muzeja Varaždin, *Informatica Museologica 1/2*, Zagreb
- SPECKLIN, D. (1608.) *Architectura von Vestungen/ . . .*, Strassburg
- TOMIČIĆ, J. (1985.) *Šezdeset godina Gradskog muzeja Varaždin*, GMV 7, Varaždin
- Zapisnici poglavarstva grada Varaždina, 1587.–1589., svezak I, Varaždin 1990.
- Zapisnici poglavarstva grada Varaždina, 1592.–1596., svezak II, Varaždin 1991.
- Zapisnici poglavarstva grada Varaždina, 1597.–1602., svezak III, Varaždin 1992.
- ŽIZEK, S. (1976.) *Znak označitelj pismo*, Prilog materijalističkoj teoriji označiteljske prakse, Beograd

ZABILJEŠKE

1. Vidi radove Tomičić (1985.), Klemm (1987.), Sačić (1989.), Klemm (1990.)
2. Vidi Tomičić (1985., 23) navodi interesantnu slikariju
3. Sliku je otkrio i zaštitio restaurator Jakob Mirković, dimenzije su 1.95 m široka, 0.65 m visoka
4. Skica je 0.52 m široka, 0.29 m visoka, naziru se tek tragovi boje u porama ugrebenih linija. Na gornjem prikazu osnovne boje su za zidne bijela i siva, zgrade su bijele, krovista crvena, ostale pojedinosti su crveno-smeđe, žute i zelene
5. Cellarium (1656., 220.) točno opisuje da se mala vrata prave u jednom krilu vrata, da ih ponegdje zovu i poštanskim vratašcima, da se koriste po noći ili u nevolji, kada pristigne glasnik ili pošta, jer otvaranje velikih vratiju može često biti opasno. Dalje navodi cellarium da vratašca moraju imati jake okove, te da su tako urezana da se nogom visoko prekoračuju.
6. Za ostale sustavno obrađene planove, slike, crteže i grafike grada Varaždina vidi Klemm (1984.)
7. D. Specklin, *Prikaz dvora i utvrda*, GLA, Karlsruhe, Hfk. Bd. XVIII
8. Objašnjenje Klemm (1984., 2.)
9. P. C. Donato, *Plan Varaždina*, HGM, Beč, IV 24 159/2
10. Iskapanja su vođena pred završetak radova obnavljanja tvrđavskog kompleksa koji je dovršen u ljeto 1989. godine
11. Vidi Klemm (1990.)

12. Iako je čitav prikaz rađen bez perspektive, na lijevoj strani izlomljenom linijom vanjskog zida dočarava se dubina prostora, a lijevo od mosta nacrtana su dva zida koja pokazuju da su postojali obruči oko središnjih zdanja.
13. Na planu M. Stiera iz 1657. godine jasno se vidi suhi jarak uz južni zid tvrđave i most preko njega (GLA, Karlsruhe, Hfk. Bd. XII)
14. Staatsarchiv Nürnberg, Bradenburger Literalien Nr. 1119 Prod. 1
15. Vidi Ilijanić (1961.) (1963/4)
16. Vidi Ilijanić (1981.)
17. Vidi Klemm (1981.)
18. Ta je topovska cijev skinuta s tavana gotičke kule Starog grada tek u ljeto 1989. godine. Duljina cijevi je 1.85 m kalibar 8.5 cm, vidi Klemm (1981., 41.)
19. Dosadašnja istraživanja o zastavi i eventualno atribuiranje na temelju upotrijebljenih boja do sada nisu dala određene rezultate
20. Vidi Erikson (1974, 64)
21. Za manji donji monokromni obris utvrde nema dovoljno pojedinosti, da li je to radna skica prema kojoj je nastajala gornja zidna slika ili pokušaj crtanja zdanja iz drugog ugla, ne može se reći, svakako donji prikaz je iz istog vremena kao i gornja slika
22. Zapisnik I, II, III
23. Svake godine po izboru gradskog suca između građana birani su gradski kapetani i vođe četa po kvartovima, I/69, I/515, II/304, II/384, II/507, II/634, u jednoj parnici I/245 spominju se bedemi i Ztara graba, na drugom se mjestu II/245 spominju građanske dužnosti među kojima je i dovoz hrastova za gradske potrebe.
24. Prikuplja se novac za utvrđivanje granice i plaćanje vojske koja će biti na granici dok car bude odlučivao o ratu i miru II/200.
25. Jedan građanin razmišlja o situaciji i između ostalog navodi kako bi nadvojvode Ferdinand i Karlo trebali u vojnim pohodima osvojiti turske utvrde uzduž Drave I/147, u zapisniku je također zabilježeno da su nakon neuspjele opsade Kaniže 1601. godine u vijećnici ležali ranjeni Talijani i Španjolci III/517.
26. Bélloszténész, Gazophylacium, bombardarius koi velike puske ili bombarde napravlya, II/70.
27. III/503, III/530, II/81 isti Puskadija je primio obveznicu na 43 ugarske forinte
28. II/391 iz sudskog procesa saznajemo da je njemački vojnik Profoz mačem ubio Rudolfa Kobena štajerskog plaćenika i zbog toga bio osuđen na smrt, III/592, uz Philippa Trolliuscha zapovjednika straže, Nijemca spominje se i Heyret Pryeff ut vocant Germani.
29. Redom spomenute osobe spominju se u predmetima III/61, 62, 279 te II/272, 631, 598.

Primljeno 1992. 2–15.